

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Herodotus

de Jong, I.J.F.

Publication date

2022

Document Version

Final published version

License

CC BY

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Jong, I. J. F. (2022). *Herodotus*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Herodotus en het wonder van Salamis

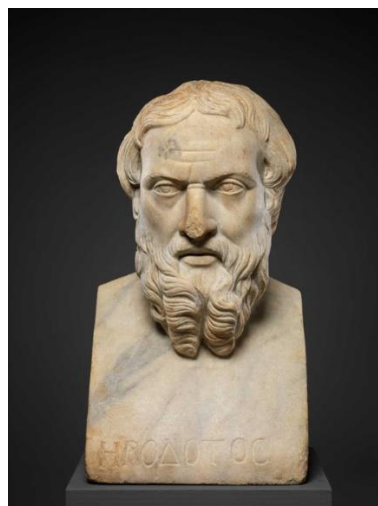
Afscheidscollege Irene J.F. de Jong 1.4.2022

Geachte aanwezigen, collega's, vrienden, familie, en andere belangstellenden.

Vanmiddag neem ik u mee naar Salamis in Griekenland, waar in 490 v Chr. een van de beroemdste zeeslagen uit de oudheid geleverd werd. Net zoals de Turken ooit bij Wenen gestopt werden en West-Europa dus geen onderdeel van het Ottomaanse rijk werd, werden de Perzen ooit verslagen door de Grieken bij Salamis en werd Griekenland geen onderdeel van het Perzische rijk. Deze zeeslag is tot op de dag van vandaag een *lieu de mémoire* voor de Grieken en wordt op allerlei mogelijk manieren door hen in herinnering gehouden, zoals bijvoorbeeld blijkt uit deze postzegels uit 2020:

De faam van de slag bij Salamis is zondermeer op het conto van één man te schrijven, Herodotus.

Salamis is het hoogtepunt van zijn geschiedwerk, de *Historiën*, dat hij als een soort Asterix en Obelix heeft opgebouwd. De eerste zes boeken beschrijven de gestage uitbreiding van het Perzische rijk. Lydië, Babylonië, Egypte, Libië, heel de wereld is onderworpen aan de Perzen.

Heel de wereld? Nee, een klein en rotsig landje is nog vrij en weet deze vrijheid in een serie veldslagen succesvol te verdedigen. In de laatste drie boeken van de *Historiën* presenteert Herodotus deze veldslagen, waaronder die van Salamis, als de triomfantelijke climax van zijn werk.

Herodotus is door Cicero de vader van de geschiedschrijving genoemd. Hij is de eerste die de taak van het bewaren van de herinnering aan het verleden heeft overgeheveld van de dichters zoals Homerus, mannen die hun informatie ontlene aan de Muzen, naar proza-schrijvende historici, mannen die vertrouwen op hun eigen onderzoek (ἱστορίη, *historiē*). Maar Herodotus is ook in een ander opzicht een innovator. Hij is een sleutelfiguur in de geschiedenis van de Griekse literatuur, een onderwerp dat mij na aan het hart ligt en waar ik later in mijn rede nog op zal terugkomen. Om het nieuwe genre van historisch proza dezelfde autoriteit te verlenen als epische gedichten, neemt Herodotus allerlei narratieve technieken over van Homerus en brengt daardoor de tot dan toe simpele en onopgesmukte stijl van proza-schrijvers tot grote hoogte.

Het is dit literaire aspect van Herodotus' geschiedwerk dat het onderwerp vormt van een project waar ik sinds 2014 aan werk en dat ik binnen enkele jaren hoop af te ronden. Het project behelst het schrijven van een narratologisch commentaar op de *Historiën*, een commentaar dat de tekst van Herodotus leest, analyseert en interpreteert als verhaal, niet als historische bron.

Herodotus is tot nu toe juist vooral als historische bron gelezen, de vroegste bron voor de Perzische oorlogen die we hebben. Historici zijn tegelijkertijd blij met de vader van de geschiedenis als ook lichtelijk gefrustreerd door hem. Immers, Herodotus geeft zo vaak niet de informatie die zij zouden willen krijgen, zoals precieze data, betrouwbare cijfers, of gedetailleerde reconstructies van veldslagen. In plaats daarvan komt hij op de proppen met dromen, wonderbaarlijke voortekens of slaapkamer-gesprekken tussen de Perzische koning en zijn vrouw. Dit leidt, in het geval van de slag bij Salamis, tot verzuchtingen van het volgende type:

Herodotus' report of the battle of Salamis is essentially a rag-bag of stories and a proper account cannot be given.¹

Een 'rag-bag of stories': kijk, daar houden wij narratologen nu juist van. Wij stropen de mouwen op en gaan er eens goed voor zitten. Wat zijn die verhalen dan? En hoe zitten ze precies in elkaar?

¹ Georg Cawkwell, *The Greek Wars. The Failure of Persia* (Oxford 2004), 99.

Dit is de spirit van mijn commentaar: mijn uitgangspunt is een radicale ‘suspension of disbelief’ enerzijds en een totale desinteresse in het geven van een ‘proper account’ anderzijds. Het scheiden van feit en fictie, ‘the cake and the icing’ zoals John Moles het ooit treffend verwoordde,² en het achterhalen van ‘wie es eigenlijk geweest’ laat ik over aan de historici. Mijn taak is om te begrijpen hoe Herodotus’ verhalen in elkaar zitten en om te analyseren hoe hij de traditie van de Griekse vertelkunst, die zo glorieus startte met Homerus, heeft ontwikkeld en ingezet voor nieuwe doeleinden. Mijn taak is, kortom, om te ontdekken wat Herodotus ons wil *vertellen*, niet wat wij van Herodotus willen *horen*. En ik voel mij in mijn streven gesteund door de volgende opmerking van een andere oud-historicus:

The narrative of the Persian wars themselves has too long been left as the preserve of the military historian: it is time for the student of narrative techniques to consider this story for what it is – the greatest continuous prose narrative in Greek literature, and a literary masterpiece.³

Tot zover mijn inleiding. Laten we nu eens een stukje Herodoteïsche ‘cake with icing’ gaan proeven, de slag bij Salamis. Dit is de meest cruciale slag in de Perzische oorlogen, het moment dat de opmars van de grote Perzische koning Xerxes tot staan gebracht wordt en de koning zelf een smadelijke aftocht blaast. Dit is de zeeslag die ook door Aeschylus in zijn toneelstuk *De Perzen* vereeuwigd is.

Herodotus besteedt maar liefst 85 hoofdstukken, 42 OCT pagina’s aan deze zeeslag, en wel met een opmerkelijke verdeling: hij wijdt 42 hoofdstukken aan de aanloop, 13 aan de zeeslag, en 28 aan de nasleep. Aanloop en nasleep krijgen dus veel meer aandacht dan de slag zelf. Aanloop en nasleep bestaan bijna helemaal uit gesprekken: gesprekken tussen de Griekse generaals en gesprekken tussen Xerxes en zijn adviseurs. Deze belangrijke rol van het gesproken woord is een voorbeeld van de zojuist genoemde schatplichtigheid van Herodotus aan de epen van Homerus. Diens *Ilias* bestaat voor maar liefst 45% uit speeches.

De speeches in de Historiën horen duidelijk bij de ‘icing’, niet de ‘cake’. Herodotus schrijft zo’n 50 jaar na de slag bij Salamis, en had uitsluitend de verhalen die nadien de rondes gingen doen tot zijn beschikking, verhalen die geen precieze neerslag van het gesproken

² John Moles, J. Moles, ‘Truth and Untruth in Herodotus and Thucydides’, in T.P. Wiseman, C. Gill (eds.) *Lies and Fiction in the Ancient World* (Exeter 1993), 88-121, citaat op p. 115.

³ Oswyn Murray, ‘Herodotus and Oral History Reconsidered’, in N. Luraghi (ed.) *The Historian’s Craft in the Age of Herodotus* (Oxford-New York 2001), 314-25, citaat op p. 322.

woord bevat zullen hebben, zeker niet van gesprekken aan Perzische zijde. Toch vindt Herodotus het belangrijk gesprekken in te voegen, verbatim ‘geciteerd’ in directe rede, belangrijker zelfs dan een gedetailleerd verslag van de eigenlijke zeeslag.

Waarom? Om dit te begrijpen moeten we ons de strategie van Herodotus als verteller realiseren. Hij ‘frame’ de Griekse overwinning op de Perzen als een wonder, het wonder van Salamis. Salamis is in drie opzichten een wonder. In de eerste plaats is er het ‘David en Goliath’ wonder: het wonder dat een veel kleinere Griekse vloot een overweldigende Perzische strijdmacht kan verslaan. Als Xerxes uit Perzië vertrekt beschrijft Herodotus diens troepenmacht als ‘verreweg de grootste die we kennen, groter dan het Griekse leger dat tegen Troje optrok’. De Trojaanse oorlog is de benchmark van alle oorlogen in de oudheid, en een legermacht die nog groter is dan het Griekse leger dat ooit tegen Troje optrok wil dus heel veel zeggen. In een serie van drie catalogi, ge-ent op de beroemde Scheepscatalogus uit *Ilias* 2 (weer een voorbeeld van Herodotus’ navolging van een epische verhaaltraditie), geeft Herodotus ook getallen voor dit steeds verder uitdijende Perzische leger. Het Perzische numerieke overwicht betekent dat in de slag bij Salamis 382 Griekse schepen het moeten opnemen tegen 1327 Perzische schepen. Op papier een verloren zaak, maar dit is wat er gebeurt als de schepen elkaar treffen in de zeeslag:

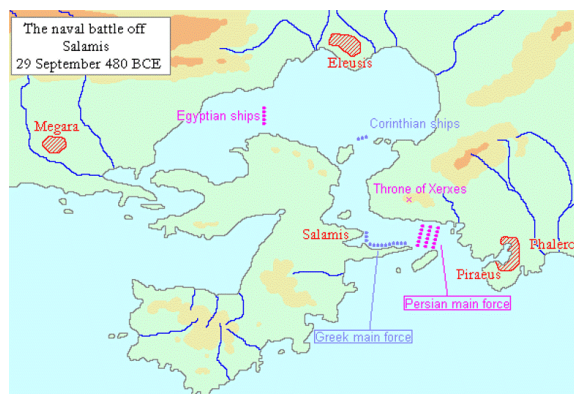
De massa van Perzische schepen werd in de pan gehakt, een deel door de Atheners, een deel door de Aegineten. (*Historiën* 8.86)⁴

Heel veel meer zegt Herodotus er niet over, maar hij rekent er op dat we ons herinneren wat de Atheense admiraal, Themistocles, in een van de vele beraadslagingen vooraf, gezegd had:

‘Als wij in een nauwe zee-engte ons kleinere aantal schepen in stelling brengen tegen hun overmacht ,..., zullen wij zeker winnen.’ (*Historiën* 8.60)

De nauwe zee-engte waar Themistocles het over heeft is die tussen het eiland Salamis en het vasteland:

⁴ Alle vertalingen zijn van mijzelf.

Doordat de Perzen verleid worden juist bij Salamis slag te leveren, verandert hun numerieke overwicht van een voordeel in een nadeel. Ze kunnen niet goed manoeuvreren in de nauwe zee-engte en tot overmaat van ramp rammen Perzische schepen die de steven wenden om te vluchten de schepen die achter hen varen.

Tot zover wonder 1. Het wonder dat de veel kleinere vloot van de Grieken de Perzische overmacht weet te verslaan. Het tweede wonder van Salamis is het feit dat het überhaupt tot een zeeslag komt. En nu worden de lange aanloop naar Salamis en de vele gesprekken waarover ik eerder sprak relevant. De Grieken beraadslagen maar liefst vier keer over de te volgen strategie tegen de Perzen, besluiten drie keer om zuidwaarts te varen en in de buurt van de Isthmus, richting Peloponnesus, de Perzen te weerstaan, en pas de vierde keer weet de Atheense admiraal Themistocles zijn bondgenoten over te halen om bij Salamis slag te leveren.

Tijdens die Griekse beraadslagingen gaat het er hard aan toe. Sprekers interrumpen elkaar, proberen elkaar verbaal beentje te lichten en schuwen ook intimidatie en beledigingen niet. Meer dan eens beschrijft Herodotus het overleg met behulp van militaire beeldspraak. Er is sprake van ‘verbale schermutselingen’ (ἔπεισι ἀκροβολισάμενοι: 8.64.1), ‘een scrum van woorden’ (ὠθισμὸς λόγων: 78), en ‘een woordentwist’ (λόγων ἀμφισβασίη: 81). Herodotus’ boodschap is duidelijk: ‘the Greeks are wasting their bellicosity on words’, zoals Chris Pelling het mooi verwoordt.⁵ De Grieken hebben zoveel moeite om het met elkaar eens te worden en om de ‘coalition of the willing’ bijeen te houden dat het een wonder mag heten dat ze uiteindelijk toch de gelederen gesloten hebben en er überhaupt een slag heeft plaatsgevonden.

⁵ Chris B.R. Pelling, *Herodotus and the Question Why*, Austin 2019, citaat op p. 218.

Tot zover wonder 2. Maar het echte wonder van Salamis is van geheel andere aard: het is een vrouw en wat voor een vrouw. Het is Artemisia, de koningin van Halicarnassus, die aan Perzische zijde meevecht bij Salamis en die eerder door Herodotus, in een van zijn catalogi, met veel tromgeroffel geïntroduceerd was:

Van de *andere* kapiteins noem ik de namen niet, *behalve die van Artemisia*, die ik een wonder (θῶμα) acht, omdat zij, een vrouw, meedeed aan de veldtocht tegen Griekenland. Toen haar man overleden was, nam zij zelf de regering ter hand ... en uit pure dapperheid (ἀνδρηΐης), zonder dat ze daartoe gedwongen werd, deed ze mee aan de veldtocht. Zij leverde de meest gerenommeerde (εὐδοξοτάτας) schepen van de hele vloot na die van de Phoeniciërs... en van alle bondgenoten gaf zij de Perzische koning de beste adviezen. (*Historiën* 8.7.99)

Dit is met recht een ronkende introductie: door een zogenaamde ‘summary priamel’ wordt Artemisia er uit gepikt en als enige met name genoemd: ‘van de *andere* kapiteins noem ik de namen niet, *behalve die van Artemisia*’. Herodotus noemt haar letterlijk ‘een wonder’, Grieks θῶμα (*thōma*), omdat ze als vrouw meedoet aan de oorlog, toch normaal gesproken een puur mannelijke aangelegenheid. Bovendien is ze dapper, en dapperheid is wederom in principe een mannelijke eigenschap, Grieks ἀνδρηΐη (afgeleid van ἀνήρ, ‘man’). En ze levert ook nog eens de een na beste schepen en geeft de beste adviezen.

Bij nader inzien is het niet zo verwonderlijk dat Herodotus zich hier uitput in loftuigen: immers, Artemisia is een landgenoot van hem, want ook Herodotus komt uit Halicarnassus. Maar ze vecht, hoewel Grieks, wel aan Perzische zijde. Dat komt omdat Carië, de streek waar Halicarnassus in ligt, in de tijd van de slag bij Salamis, 480 v. Chr., onderworpen was aan de Perzen. Artemisia wordt dus geacht om als onderdaan van de Perzische koning met hem ten strijde te trekken tegen het Griekse vasteland.

Herodotus zit hier in een lastig parket: hoe te laveren tussen lokale trots op een beroemde stadsgenote en het lelijke feit dat Artemisia de facto aan de zijde van de vijand meevecht? We zullen zien hoe hij zich met de nodige bril uit deze netelige situatie redt, waarbij de nadrukkelijke introductie van Artemisia als vrouw in een mannenwereld een belangrijke rol zal spelen.

Ik wijs tenslotte nog op één detail, de relevantie waarvan pas later duidelijk zal worden. Herodotus noemt Artemisia’s schepen εὐδοξοτάτας (*eudoxotatas*), letterlijk ‘met de beste reputatie’, na die van de Phoeniciërs. Het woord komt alleen hier voor in de *Historiën* en is dus door Herodotus met grote zorg uitgekozen. Elders zegt hij dat de Phoeniciërs de ‘best varende schepen’ (ἄριστα πλεούσας) in de Perzische vloot leveren (7.96). Waarom

gebruikt hij deze uitdrukking hier niet ook? Bestaat de renommee van de Halicarnassische schepen misschien uit iets anders dan hun varend vermogen? ‘The devil’ is vaak ‘in the detail’ bij Herodotus, en dat is ook hier het geval, zoals we nog zullen zien.

Tot zover de introductie van Artemisia in boek 7. Maar nu terug naar de zeeslag van Salamis in boek 8. Zoals al gezegd, is Herodotus bijzonder kort over het verloop van die zeeslag, en vooral over hoe nu precies de Grieken de Perzische schepen weten te verslaan. Hij zegt alleen maar *dat ze ze verslaan*, niet hoe. Hij is daar zelfs heel expliciet over:

Wat betreft *de anderen* kan ik niet precies vertellen hoe de Perzen en de Grieken streden. *Maar* rond Artemisia gebeurde het volgende (τάδε), waardoor ze nog meer in aanzien kwam te staan (εὐδοκίμησε) bij de Perzische koning. (*Historiën* 8.87.1)

Dit is zo’n moment waarop Herodotus de historicus zijn moderne collega’s teleurstelt. Zij willen natuurlijk *wel* graag precies weten ‘hoe de Perzen en de Grieken streden’. Maar tegelijkertijd kun je je afvragen wie er wel in staat zou zijn om precies te vertellen hoe meer dan 1600 schepen slaags raken. Herodotus is geen alwetende verteller en heeft geen Muzen die hem precies kunnen vertellen wat er gebeurde—op dit punt verschilt hij dus juist van zijn epische model Homerus— maar moet het hebben van oral history, en hij weet maar al te goed hoe onvolledig, partijdig en onbetrouwbaar ooggetuigenverslagen van soldaten zijn.

Ik moest aan Herodotus’ opmerking denken toen ik enkele maanden geleden de tentoonstelling over Willem van de Velde de Oude bezocht in het Scheepvaartmuseum. Dit is zijn weergave van de zeeslag bij Nieuwpoort uit 1653, waaraan ‘slechts’ 170 schepen deelnamen:

Hoewel Willem van de Velde vaak ooggetuige was van de zeeslagen die hij schilderde, is dit hier niet het geval. Het is, zo informeerde mij de ‘Willem van de Velde’ specialist Remmelt

Daalder,⁶ een reconstructie gemaakt in zijn atelier op basis van schetsen. Hierbij was het de bedoeling om *alle* schepen zo precies mogelijk individueel te portretteren en daardoor de opdrachtgever, de Admiraliteit van Amsterdam, tevreden te stellen.

Herodotus kiest voor de omgekeerde strategie: niet alles laten zien in vogelperspectief, maar juist alles weglaten en focussen op één persoon. Weer gebruikt hij een ‘summary priamel’ om in te zoomen op Artemisia, net zoals we eerder zagen bij zijn introductie van haar in de catalogus in boek 7: ‘Wat betreft *de anderen* kan ik niet precies vertellen hoe de Perzen en de Grieken streden. *Maar* rond Artemisia gebeurde het volgende.’ Maar liefst 2 van de karige 13 capita die aan de zeeslag van Salamis gewijd zijn, gaan over Artemisia. Herodotus doet bewust geen poging om op grond van ooggetuigenverslagen te reconstrueren ‘wie es eigenlijk geweest’ bij Salamis, maar concentreert zich op één persoon.

Hij zorgt hierbij dat we op het puntje van onze stoel zitten doordat hij wel aankondigt dat rond Artemisa ‘het volgende’ (τάδε) gebeurt ‘waardoor ze in aanzien bij de koning stijgt’ maar nog niet verklapt *wat* ze dan precies doet. Dit is orale vertelkunst op zijn best. Of zoals Mabel Lang het ooit plastisch uitdrukte: Herodotus houdt zijn toehoorder/lezers steeds een wortel voor, een pakkende maar onvolledige aankondiging van de volgende stap in het verhaal die ervoor zorgt dat ze aan zijn lippen blijven hangen.⁷ In meer technisch jargon heten dergelijke wortels ‘headers’ of ‘topic sentences’, en ze maken deel uit van Herodotus’ ‘Sprache der Nähe’, die onlangs fraai in kaart is gebracht door mijn collega Rutger Allan.⁸

Dit is wat er met Artemisia, het wonder van Salamis, gebeurt. De zeeslag is in volle gang, de Perzische vloot is in paniek en volgt geen precieze strategie meer. In deze chaotische situatie wordt Artemisia achtervolgd door een Atheens schip, ze kan niet ontsnappen omdat overall om haar heen zich Perzische schepen bevinden, en ze besluit dan tot een wanhoopsdaad. Ze ramt een bevriend Perzisch schip, dat toebehoort aan de koning van de

⁶ Remmelt Daalder, *Van de Velde & Zoon, zeeschilders. Het bedrijf van Willem van de Velde de Oude en Willem van de Velde de Jonge, 1640-1707* (Leiden 2016).

⁷ Mabel L. Lang, *Herodotean Narrative and Discourse* (Cambridge, MA-London 1984), 3.

⁸ Rutger Allan, ‘Herodotus’ Oral Style as “Sprache der Nähe”. Linguistic Features of Communicative Immediacy in Herodotus’ Histories’, te verschijnen in T. Liao, A. Vatri (eds.) *Language in Style: Linguistic Variation in Greek and Latin* (Berlin).

Calyndiërs, en brengt het tot zinken. Op dit punt van zijn verhaal gekomen speculeert Herodotus over Artemisia's motieven:

Ik kan niet zeggen of ze een oude vete met de koning van de Calyndiërs had of dat het Calyndische schip toevallig haar pad kruiste. (*Historiën* 8.87.3)

Wederom zet Herodotus het feit dat hij geen alwetende verteller is retorisch in om een bepaald effect te bewerkstelligen: het zou kunnen zijn dat Artemisia de chaotische situatie van de zeeslag benut om een oude rekening met een tegenstander te vereffenen, maar het kan ook louter toeval zijn dat ze nu juist *dit* schip ramt. Herodotus zegt het niet te weten en is, om met Vivienne Gray te spreken, 'in two minds',⁹ met als gevolg dat *beide* verklaringen in ons hoofd blijven hangen. Misschien was het wel toeval *en* opzet. Voor de oude Grieken gold niet 'het geluk is met de dommen', maar 'het geluk is met de slimmen'. Geluk is iets dat slimme en dappere mensen afdwingen. Dat wordt heel duidelijk in de 'topic sentence' die de volgende stap in het verhaal aankondigt:

Door het bevriende schip aan te vallen en tot zinken te brengen, had Artemisia het geluk (εὐτυχίῃ χρησαμένη) om zichzelf een dubbele dienst te bewijzen (διπλὰ ἔωσπὴν ἀγαθὰ ἐργάσατο). (*Historiën* 8.87.4)

Dit klinkt voor ons paradoxaal maar is puur Griekse logica: het is zowel geluk als Artemisia's eigen verdienste. Hoe, dat gaan we horen.

Wanneer de Atheense kapitein die Artemisia achtervolgt ziet dat haar schip een schip van de barbaren aanvalt, concludeert hij dat Artemisia's schip een bevriend Grieks schip moet zijn en stopt zijn achtervolging. Dit is de eerste dienst die Artemisia zichzelf bewijst: door een bevriend schip te rammen ontsnapt ze aan haar Atheense achtervolger en ontkomt aan de dood.

De tweede dienst die zij zichzelf bewijst bestaat er uit dat: door deze schade aan te richten (κακὸν ἐργασαμένην) zij nog veel meer in aanzien kwam te staan (εὐδοκιμῆσαι) bij Xerxes. (*Historiën* 8.88.1)

Het Grieks is simpel maar effectief: κακὸν ἐργασαμένην contrasteert met διπλὰ ἔωσπὴν ἀγαθὰ ἐργάσατο. Wat slecht is voor het Calyndische schip, is goed voor Artemisia, want, en Herodotus herhaalt wat hij al in eerder gezegd had, Artemisia's daad verhoogt haar aanzien bij Xerxes.

⁹ Vivienne J. Gray, 'Herodotus in Two Minds', in J. Davidson, A. Pomeroy (eds.) *Theatres of Action: Papers for Chris Dearden* (Auckland 2003), 43-62.

Artemisia brengt een bevriend schip in de Perzische vloot tot zinken maar stijgt in aanzien bij de Perzische koning. Ra ra hoe kan dat? Herodotus heeft onze nieuwsgierigheid maximaal gewekt en verschaft nu eindelijk het antwoord.

Hiervoor switcht hij de camera naar Xerxes, die vanaf een nabijgelegen berg de zeeslag aanschouwt. Hij ziet Artemisia het schip rammen en een van de aanwezigen zegt:

‘Sire, ziet u hoe Artemisia goed vecht en hoe ze een schip van de vijand tot zinken heeft gebracht?’ Xerxes vroeg of het echt Artemisa was die deze daad (ἔργον) verricht had en ze beaamden dit omdat ze de vlag van haar schip goed kenden. En ze waren in de veronderstelling dat het schip dat ze tot zinken gebracht had van de vijand was.

(*Historiën* 8.88.2)

Het cruciale punt wordt er door Herodotus ingeramd: Xerxes ziet Artemisia; iemand zegt ‘ziet u Artemisia?’; Xerxes zegt ‘is het echt Artemisia?’; en de Perzen rondom hem beamen dat het echt Artemisia is. De Perzen zijn geobsedeerd door het feit dat het nu juist Artemisia, een vrouw, is die een schip ramt, en ze zijn zo gefocust op *haar* dat ze *niet* zien dat het geramde schip een van hun eigen schepen is.

En nu heeft Artemisia nog een laatste keert geluk, zegt Herodotus met de voor hem kenmerkende ironische humor: omdat geen van de opvarenden op het geramde schip de aanval overleeft, is er niemand is die de Perzische koning kan vertellen wat er echt gebeurd is, namelijk dat Artemisia een van zijn eigen schepen vernietigd geeft. Pas na dit cynische detail komt Herodotus dan met de punchline:

Xerxes zei: ‘Mijn mannen zijn vrouwen geworden, en mijn vrouwen mannen.’

(*Historiën* 8.88)

Met deze uitspraak is de cirkel rond. Herodotus had Artemisia geïntroduceerd als een vrouw in een mannenwereld en als een vrouw met de moed van een man. Xerxes gaat nu nog een stap verder en concludeert dat zij de traditionele rolverdeling van mannen en vrouwen in de oorlog op z'n kop zet. De default positie is dat oorlog een mannelijke aangelegenheid is (zoals bijvoorbeeld Hector Andromache voorhoudt in *Ilias* 6) en dat moed een mannelijke eigenschap is (zoals het woord ἀνδρηγή aangeeft). Maar deze vrouw, dit wonder van Salamis, draait de rollen om.

De grap is natuurlijk dat Xerxes gelijk heeft, maar nog veel meer dan hij zich realiseert. Artemisia heeft moed betoond door een schip tot zinken te brengen. Maar ze heeft feitelijk nog veel meer moed en koelbloedigheid betoond door zonder blikken of blozen een *bevriend* schip tot zinken te brengen. Dat weet Xerxes niet, maar Herodotus' Griekse toehoorders en lezers wel en zij kunnen zich dus verkneukelen over het feit dat Artemisia,

hoewel ze aan de kant van de vijand vecht, toch diezelfde vijand schade berokkent. Zo lost Herodotus dus het probleem van zijn collaborerende landgenote op en kan hij haar toch een mooie plaats in zijn geschiedwerk geven.

Dit is het moment om, zoals beloofd, even terug te keren naar Herodotus' keuze voor εὐδοξοτάτας (*eudoxotatas*) als qualificatie van Artemisia's schepen in de introductie van zijn heldin:

Artemisia leverde de meest gerenommeerde (εὐδοξοτάτας) schepen van de hele vloot na die van de Phoeniciërs. (*Historiën* 7.99)

Ik denk dat Herodotus εὐδοξοτάτας (*eudoxotatas*) gekozen heeft, in plaats van 'best varend', als 'seed' zoals wij narratologen dat noemen,¹⁰ als een prelude op het feit dat Artemisia nu juist door een van haar schepen haar reputatie bij Xerxes verhoogt: εὐδοκίμησε (*eudokimēse*) en εὐδοκίμησαι (*eudokimēsai*).

Maar het verhaal is nog niet uit. Enige capita later komt Herodotus nog even terug op de Atheense kapitein die Artemisia achtervolgd had maar, na haar aanval op een schip uit de Perzische vloot, deze achtervolging gestaakt had:

Als hij geweten had dat het Artemisia's schip was, dan had hij zijn achtervolging niet gestaakt voordat hij ofwel haar schip tot zinken had gebracht of zelf ten onder was gegaan. Want dat was de opdracht aan de Atheense kapiteins, en er was zelfs een beloning van tienduizend drachmes uitgelooft voor eenieder die haar levend gevangen zou nemen. Want ze vonden het een verschrikkelijk idee dat een vrouw Athene aanviel. (*Historiën* 93)

Deze korte epiloog draait nog één keer om het man-vrouw thema. Het blijkt nu dat de Atheense kapitein geen seconde op de gedachte was gekomen dat het schip dat een ander schip tot zinken brengt weleens het schip van een vrouw zou kunnen zijn en ook dat de Atheners het idee aangevallen te worden door een vrouw verschrikkelijk vonden. Waar de Perzen dus bewondering kunnen opbrengen voor een martiale vrouw, hebben de Atheners daar juist grote moeite mee. *So much for Athenian democracy...* Herodotus zelf neemt een interessante middenpositie in, zoals ik nu in mijn conclusie zal uiteenzetten.

Wie de gezaghebbende *Cambridge Ancient History* opslaat over de slag bij Salamis zal daarin Artemisia's huzarenstukje niet vermeld zien. Voor de auteur, Nicholas Hammond, is dit overduidelijk 'icing' en niet 'cake'. Voor Herodotus daarentegen is Artemisia juist bij

¹⁰ Voor een beknopte inleiding op de narratologie zoals toepasbaar op antieke teksten, zie Irene J.F. de Jong, *Narratology and Classics. A Practical Guide* (Oxford 2014).

uitstek onderdeel van zijn *historiē*. Om dit verschil in appreciatie te begrijpen, moeten we nog even terugkeren naar zijn kwalificatie van Artemisia als ‘wonder’, Grieks θῶμα (*thōma*). De keuze voor nu juist dit woord verraadt het intellectuele milieu waartoe Herodotus behoort, en dat door Rosalind Thomas zo uitstekend beschreven is.¹¹ Dat intellectuele milieu bestond uit medici, natuurfilosofen en ethnografen, die de wereld om hen heen op een andere, meer empirische manier gingen bestuderen dan tot dan toe gebruikelijk. Ethnografen waren geïnteresseerd in de *thōmata*, oftewel exotische artefacten, flora en fauna, van vreemde landen en Herodotus voegt daar wonderbaarlijke gebeurtenissen of personen uit de geschiedenis aan toe. Zo kondigt hij in zijn voorwoord aan om ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, ‘grote en wonderbaarlijke werken’ te zullen boekstaven. Artemisia verricht bij uitstek zo’n *ergon thōmaston*, door met één actie drie mannen in de luren te leggen, haar oude Calyndische vijand, de Atheense kapitein, en de Perzische koning. Zij verricht een wonderbaarlijke daad en is zelf een wonder.

Artemisia behoort daarmee tot een groep van sterke vrouwen waarover Herodotus met overduidelijk plezier vertelt: Tomyris, de koningin van de Massageten die Cyrus de Grote verslaat; Nitocris, de Egyptische farao die de moord op haar broer wreekt; of Semiramis, koningin van Babylon. Herodotus’ houding ten opzichte van zulke Kenau’s staat in tussen de bewondering van de Perzen en de angst van de Atheners, en is het best te karakteriseren als ‘fascinatie’. Artemisia, een vrouw in een mannenwereld, is een wonder, en dit maakt haar voor Herodotus tot een onweerstaanbaar onderdeel van zijn geschiedenis.

En Herodotus is niet de enige. Op het schilderij van de slag bij Salamis van Wilhelm von Kaulbach, dat hij in 1868 schilderde voor het Beierse parlement in München, staat zij centraal, als een soort Amazone, uitgebeeld:

¹¹ Rosalind Thomas, *Herodotus in Context: Ethnography, Science and the Art of Persuasion* (Cambridge 2000).

Ik hoop dat ik u in dit korte bestek een indruk heb kunnen geven van mijn narratologische commentaar op Herodotus *Historiën*. Dit project is een logisch vervolg op mijn eerdere narratologische studies over Homerus' *Ilias*, Euripides' bodeverhaal en Homerus' *Odyssee*. Maar het is, vanwege de systematische aandacht voor Herodotus' adoptie en adaptatie van epische verteltechnieken, ook een uitvloeisel van een ander onderwerp waar ik mij de afgelopen decennia mee heb bezig gehouden: de geschiedenis van de Griekse vertelkunst.

In mijn oratie uit 1999 kondigde ik een literatuurgeschiedenis van het Klassiek Griekse verhaal aan die uitgaat van 'vorm', niet 'vent'. Ik zei toen hierover:

Wat mij voor ogen staat is een literatuurgeschiedenis die niet, zoals meestal, informatie beidt over leven en werken van de verschillende auteurs, maar over hun vertelkunst (de verteller, perspectief of focalisatie, karakterisering en plot). De centrale vraag hierbij zal steeds weer zijn die van de relatie tussen vorm en functie, of tussen thema en techniek, dus: hoe hebben antieke auteurs, gegeven het onderwerp en de functie van hun verhaal, bestaande technieken gehanteerd en aangepast of nieuwe technieken geïntroduceerd?¹²

We zijn nu ruim 20 jaar verder en er zijn inmiddels vijf delen 'Studies in Ancient Greek narrative' verschenen, allen bij uitgever Brill, gewijd aan 'Narrators, Narratees and

¹² Irene de Jong, *Vertellers met een lijf. Een sondering van het Klassiek Griekse verhaal* (Amsterdam 1999), 20.

Narratives’, ‘Time’, ‘Space’, ‘Characterization’, en ‘Speech’.¹³ De hoofdstukken worden geschreven door een internationaal team van circa 20 wetenschappers. De laatste twee delen zijn uitsluitend of mede tot stand gekomen met jonge collega’s, en ik heb er alle vertrouwen in dat dit onderzoek naar de Griekse vertelkunst, in welke vorm dan ook, voortgezet zal worden.

Het is ondoenlijk om hier iedereen te noemen met wie ik de afgelopen jaren heb samengewerkt, en ik pik er drie uit; ik hoop dat u na mijn college de ‘summary priamel’ herkent. De eerste is mijn collega proximus van de laatste jaren, Caroline Kroon. Wij hebben aan elkaar moeten wennen. Wij hebben een ander temperament en vertegenwoordigden aanvankelijk ook andere universiteiten binnen het samenwerkingsverband van de Universiteit van Amsterdam en de Vrije universiteit ACASA (Amsterdam Centre for Ancient Studies and Archaeology). Maar we vonden elkaar via de band van de wetenschap en hebben uiterst vruchtbaar samengewerkt als trekkers van diverse onderzoeksprojecten en als de twee hoogleraren binnen de opleiding GLTC. De leiding van de opleiding en van de afdeling liggen bij jou in uitstekende handen en ik verheug me op voortgaande samenwerking in het Research Lab op vrijdagmiddag en bij de begeleiding van onze promovendus.

De tweede die ik wil noemen is Mathieu de Bakker. Jij staat bij ons thuis aan de keukentafel te boek als ‘de jongste bediende’. Zo begon je je carrière ook, als jonkie die we

¹³ I.J.F. de Jong, R. Nünlist, A. Bowie (eds.) *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Studies in Ancient Greek Narrative 1 (Leiden 2004); I.J.F. de Jong, R. Nünlist (eds.) *Time in Ancient Greek Literature*. Studies in Ancient Greek Narrative 2 (Leiden 2007); I.J.F. de Jong (ed.) *Space in Ancient Greek Literature*. Studies in Ancient Greek Narrative 3 (Leiden 2012); E. van Emde Boas, K. de Temmerman (eds.) *Characterization in Ancient Greek Literature*. Studies in Ancient Greek Narrative 4 (Leiden 2018); M. de Bakker, I.J.F. de Jong (eds.) *Speech in Ancient Greek Literature*. Studies in Ancient Greek Narrative 5 (Leiden 2022).

met enige moeite via een ‘transfer’ weer losgekocht hadden van de Engelse concurrent Oxford. Vanaf de eerste dag heb je alles gegeven, ja meer dan dat. Je loopt keihard voor de studenten en voor de opleiding. Maar ik bewaar ook hele goede herinneringen aan onze gezamenlijke redactie van deel V van ‘Studies in Ancient Greek Narrative’. En ik wil je ook graag nogmaals danken voor het prachtige colloquium dat je de afgelopen twee dagen voor mij georganiseerd hebt samen met Jacqueline Klooster en Baukje van den Berg, en het vuistdikke Festschrift ‘Emotions and Narrative in Ancient Literature and Beyond’ dat je gemaakt hebt en dat wederom gepubliceerd is door Brill.¹⁴ Je bent al lang geen jongste bediende meer, maar een bewezen steunpilaar van de opleiding en een ervaren onderzoeker. De toekomst van de studie klassieken in Amsterdam is bij jou in goede handen.

Tenslotte Rodie Risselada. Wij kennen elkaar vanaf de eerste dag van de studie, ja zelfs langer dan dat want volgens mij waren wij allebei bij een voorlichtingsbijeenkomst in de Oude Manhuispoort. Jij stelde je toen voor als Rodie Risselada en ik dacht even dat ik in een roman van Bordewijk terecht was gekomen. Vanaf die dag hebben we heel veel gedeeld. We gingen voetballen in het Vondelpark, jij ging met mijn latere echtgenoot Wim liften naar Parijs en Joke en jij gingen in ons oude huis wonen. Toen wij beiden bestuurlijke verantwoording gingen dragen voor de opleiding hebben we lief en leed gedeeld en eindeloos gepraat over alles op de fiets naar huis of op het bospad achter jouw huis na tennis. Deze gesprekken zijn voor mij altijd heel erg belangrijk geweest en hebben mij enorm geholpen om mijn taken als hoogleraar in tijden van bezuinigingen en grote veranderingen naar vermogen te vervullen. Ik verheug me erop dat jij binnen afzienbare tijd ook met pensioen gaat en we samen niet meer hoeven te tobben maar alleen nog maar meer gaan tennissen.

En dan de toekomst:

¹⁴ M. de Bakker, B. van den Berg, J. Klooster (eds.), *Emotions and Narrative in Ancient Literature and Beyond*. Studies in Honour of Irene de Jong (Leiden 2022).

Deze foto is genomen, denk ik, ter gelegenheid van de oratie van Albert Rijkbaron in 2000 en toont u de rijkdom aan hoogleraren Grieks, in dienst of met emeritaat, van de UvA in dat jaar. Maar liefst vijf stuks. Ik ben zo vrij om te stellen dat hoogleraren van de UvA mondiaal een groot stempel op de bestudering van het Klassiek Grieks hebben gedrukt, in de vorm van commentaren, een grammatica en een literatuur-geschiedenis, allemaal gebaseerd op de nieuwste inzichten uit de taal- en letterkunde. Ik ga er dan ook van uit dat een universiteit die deel uitmaakt van de League of European Research Universities binnenkort weer een hoogleraar Grieks zal werven. Talent genoeg.

Ik eindig met mijn studenten en promovendi: het lezen en bestuderen van de Oudgriekse literatuur vereist inspanning maar is een 'joy for ever'. Geniet, zoals ik genoten heb en hopelijk nog vele jaren zal genieten.